

SON TAHRİR VE EVKAF DEFTERLERİNE
GÖRE OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNE
BAKIŞ

Prof. Dr. Rafet YİNANÇ
(Gazi Üniversitesi)

Sayın başkanım, Muhterem dinleyiciler,

Adı, sempozyumumuza ithaf edilen Hacı Bayram-ı Velî'yi minnet ve rahmetle anarak sözlerime başlıyorum. Sayın Başkanımın da belirttiği gibi tebliğimin konusu «Son Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Osmanlı Kuruluş Dönemine Bakış.»

Önce kısaca tahrir ve evkaf defterlerinin mâhiyeti hakkında bir bilgi verdikten sonra asıl tebliğime geçeceğim. Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde fethedilen her bölgenin tahriri yani sayımı yapıldı. Büyük şehirlerin mahallerinden başlamak üzere, nahiyeler, köyler ve mezraâlar tek tek defterlere kaydedilirdi. Defterlere vergi nüfusu kaydedilirdi. Önce devletin kendi mâlî durumunu tesbit edebilmesi için gelirler kaydedilirdi. Bu defterlere, insan sayısı, hayvan sayısı, üretilen mahsul miktarları, tek tek kaydedilirdi. Bugün, Tuna boylarından Kafkaslara, Basra'ya kadar uzanan sahalanın bütün defterleri elimizde arşivlerimizde mevcuttur. Bunların bir kısmı İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bir kısmı da Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Ankara Tapu Kadastro Arşivi'ndeki defterler son tahrir defterleridir. Ve hemen hemen 1918 yılına kadar bu defterlerle amel edildiği, yâni defterlerin muâmele gördüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır. Tabii bu son defterler, eski defterlere atıf yapılarak, tutulmuştur. Evkaf defterleri ise vakıf eserlerin ve bun-

lara tahsis edilen arazilerin tahriri defterleridir. Yani vakfedilen arazilerin tahriri ayrıca yapılır ve deftere kaydedilir, böylece evkaf defterleri meydana gelir. İşte sadece Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde 51 adet evkaf defteri vardır. Her birisi 200-300 varak (yaprak) civarında. Bu açıklamadan sonra tebliğime geçiyorum.

Kuruluş Dönemi olarak adlandırdığımız İstanbul'un Fethinden önceki Osmanlı Devleti'nin hududları doğuda Kızılırmak'a, batıda ise Tuna boylarına ulaşıyordu. İşte biz tebliğimizde bu saha içinde kalan yerlere ait son tahrir ve evkaf defterlerine göre Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin nüfus, iskân ve vakıf hakkında bilgi sunmaya çalışacağız.

Tabii ki yüzlerce defterin içerisindeki mâlumâtı vermek burada imkansızdır. Ben bir kaç seçme yaptım, onları sunacağım.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin temeli Söğüt'de atıldı. Söğüt 16. yüzyılın sonlarında 124 vergi nüfusuna sahip bir nahiyeye merkeziydi. Aynı devirde Söğüt'e bağlı 37 köy ve 10 mezra mevcuttu. Köylerde yaşayan vergi nüfusu ise 938 idi. Her vergi nüfusu beş kişi olarak hesap edilmekte ve böylece Söğüt merkezi 620 olmak üzere Söğüt ve civarında beş - altı bin nüfus yaşıyordu. 16. yüzyılın sonlarında. Bu tabii az görülüyor çünkü Söğüt'den çıkmış ta Balkanlara kadar Türkler fetihlerde bulunmuştur. Daha 14. yüzyıl sonlarında Türk atalarının Tuna boylarında at koşturduğu göz

Önüne alınırsa bu sonuç gayet normaldir. Söğüt de Ertuğrul Gazi Türbesi, Bilecik'te Şeyh Edebalı Türbe ve Zaviyesi ile Orhan Gazi Camii Vakıfları, defterlerin kaydettiği ilk Osmanlı vakıf eserleridir. Bunlardan, Bilecik'teki vakıf kayıtlarının bir kısmı Prof. Dr. Yaşar Genç tarafından, Söğüt'deki vakıf arazi kayıtları da tarafımdan Söğüt'de geçen yıl tebliğ olarak sunulmuş ve yayınlanmıştır. Bundan bir hafta on gün önce de Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1114 yani 1702 yılında tanzim edilmiş ve başka bir tasnif içinde yer aldığından dikkatleri çekmemiş olan, sadece Ertuğrul Gazi Türbesi'ne ait on varaklık bir deftere rastlanmıştır. Söğüt'e ait bilgi sadece Abdülhamid devrinde tâmir edildiğine ve bu tâmirle ilgili kitâbelere âit bilgimiz var. Defterlerin kayıtları, Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'deki türbesi hakkında bilgi ve vakıfları hakkında geniş kayıt ihtiva etmektedir.

Söğüt'den sonra İstanbul'un fethinden önce Osmanlıların eline geçmiş olan bugünkü sınırlarımız içindeki il merkezleri ile Rumeli eyaletini teşkil eden Bulgaristan'ın belli başlı şehirlerinin 16. yüzyıl sonlarındaki nüfuslarını vererek kuruluş devrindeki iskân durumuna temas etmek istiyorum. Amasya 16. yüzyıl sonlarında 50 mahalle 2850 vergi nüfusunu ihtiva ediyordu. Sivas 36 mahalle 3415 vergi nüfusunu ihtiva ediyordu. Bu rakamları 5'le çarptığımızda asıl nüfus karşımıza çıkıyor. Onun için ben bundan sonraki rakamları asıl nüfus üzerinden bildireceğim. Samsun 12 mahallede 2560 nüfus yaşıyordu. Tokat da 19. 350 nüfus mevcuttu. Kayseri'de 41. 700 nüfus vardı. Kırşehir'de 6. 375 nüfus mevcuttu. Çankırı'da 3.335 nüfus yaşıyordu. Çorum'da 48 mahallede 15. 035 nüfus yaşıyordu. Ben sabırlarınızı tüketmemek için sadece nüfusları okuyup geçiyorum. Ankara'da 26.750, Bolu'da 2.675, Bilecik'de 2.510, Afyon'da 10.753, Bursa'da 64.510, Balıkesir'de 10.850, Denizli'de 6.140 Eskişehir (o zamanki adıyla Sultanönü) 2.200 Kütahya'da 9.400, Uşak'da 2.030, Kocaeli'de 4.250, Manisa'da 9.975, İzmir'de 1.075 (o devirde Kalyt Sultaniye diye anılıyordu) Edirne'de ise 27.395 ortalama nüfus yaşıyordu.

Tabii bu tebliğimizde; ne şehzade şe-

hirleri olan Amasya ve Manisa'nın vakıf eserlerinden, ne Bursa'nın Selâtin camilerinden, ne de yapısı, yazısı ve kapısı ile ün salmış Edirne'nin vakıf eserlerinden bahsettik. Biraz Balkanlara doğru döneceğim. Bulgaristan'da Cisri Mustafa Paşa, Şirine, Hasköy, Şirgan, Akçekızanlık, Yenicezağra, Sofya, Berkafça, Samakof, Niğbolu, Hazargrat, Plevne, Ruscuk, Şumnu, Yerköy, Didim, Silistre, Hırsova, Karınabat ve Yanbolu şehirlerinde toplam 12.157 Türk, 4.987 Bulgar, 954 Yahudi, 264 Kıbtî, 51 Lâtin vergi nüfusu tesbit etmiş bulunuyoruz. Yani beşle çarptığımız zaman 60 bin civarında Türk, 20 bin Bulgar, 5000 Yahudi, 1000 Kıbtî, 250 kadar da Latin yani Alman, Fransız v.s. yaşıyordu. Daha 1396 yılında bugün Bulgaristan'ın en kuzeyinde bulunan Niğbolu'nun feth edildiğini gözönüne alırsak, Balkanlardaki Türk iskânının Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde gerçekten gerçekleştiği sonucuna varırız ki bu husus birçok tarihî kaynaklarca da teyid edilmiştir.

93 harbinin takip eden 1878 Berlin Konferansı'ndan sonra Bulgaristan'a muhtariyet verilmişti. 1882 tarihinde Bulgaristan tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmişti. İşte bu tarihte Bulgaristan'daki vakıf köylerin listesi yapılarak bir deftere kaydedilmişti. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bu defterin kaydına göre Bulgaristan'a 402 vakıf köyü devredilmiştir. Bu köylerin 33'ü Sofya'da, 21'i Samakof'da, 12'si Ruscuk'da, 15'i Silistre'de 29'u Hezargrad'a 144'ü Zıştovi'de, 12'si Niğbolu'da 32'si Plevne'de, 66'sı Tırnova'da, 12'si Lofca'da, 43'ü Varna'da, 35'i Tırnovadi'de idi. Diğer şehirlerde de beşer altışar veya 13 - 15 arasında değişen vakıf köyleri mevcut idi. Gerçekten de geçen hafta bu vakıf köylerin listesi bir torba içerisinde elime geçti, pek kayıtlara da girmedikleri için sadece vakıflar kaydı diye geçmiş 402 köy az değil, ben şahsen defteri torbasına koyarken şöyle bir düşündüm de bağlarken elimi de bağlamışım.

Defterlerde kayıtlı köy ve mezraa adlarından Vidin, Plevne, Ruscuk ve Silistre gibi Türkiye'ye en uzak şehirlerin civarından seçtiğimiz köy adlarından sadece bir kaç örnek vereceğim. Ahlatlu, Sivaslu, To-

katlu, Sarıhanlı, Konyalı, Karamanlı adları Bulgaristan'a göç eden Türklerin Anadolu'dan gittikleri şehir ve bölgelere nisbetle verilen adlardır. Akpınar, Özlüpınar, Beşpınar, Gürpenpınar, Şahpınar, Rahmetpınar, Yaylapınar, Balpınar ve Kozpınarı Anadolu'daki gibi pınarlı ve çeşmeli yerlerde; Değirmenderesi, Akdere, Gülmezderesi, Çelebideresi, Acidere yine Anadolu'dakilere benzer dere kenarında kurulan köylerin adları idi. Seyidosman Mümindede, Karasali, Alibaba, Alihoca, Kararahım, Köseahmet gibi adlar bu köyleri kuranların adlarını taşıyordu. Sultan, Seyidsultan, Sultangazi Oruçgazi gibi köy adları da o köyleri fetheden veya orada konaklamış Sultan ve Gazilerin adlarını taşıyordu. Akçaviran, Gökçeviran, Belviran ve Kızılviran adları ise bugün Anadolu'da ören şekline dönüştürülen köy adları; Öteyaka, Beriyaka, Şehreküstü, Hisarönü gibi Bulgaristan'daki şehirlerin mahalli adları Anadolu'da da yine şehirlerde mahallelere verilen, mahalli belirlen adlardı.

Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi Avrupa'da (Osmanlı Mîmârî Eserleri) adlı muhteşem eserinde 19. yüzyıl sonlarına kadar Sofya'da 82 cami ve mescid, 7 medrese, 19 mektep, 15 zâviye, 3 imâret, 13 han, 11 hamam, 7 kervansaray yaptırmış olduğunu belirtir. Sofya'dan örnek olarak sunuyorum.

Tahrir ve Evkaf defterlerinin kayıtlarında bu kitapta adı geçmeyen birçok vakıf eserin daha mevcut olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz.

Rus Ordusunun başkumandanı olan Gras Aleksandır Sofya'yı görünce, camilerin çokluğu karşısında şaşırmış ve kendi

tabirince bu minare ormanını yakıp yıkmaya teşebbüs etmiştir.

Osmanlı Devleti Bulgaristan'dan çekilirken, vakıf eserlerin bakımı ve korunmasını sağlamak için Bulgar hükümeti ile protokoller ve mukaveleler yapmıştır. Vakıf mallarının bakımını sağlamak için, vakıf idaresinin kurulması ve cemaatler teşkili konusunda hükümler konmuştu. Yine Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 1909 tarihinde imzalanan protokolün 2. maddesinde Bulgaristan'da ki İslâm Cemaati ve evkaf teşkilatlarına da mukavele hazırlandığı Müslüman ahaliye din ve ibadet serbestisi temin olduğu tasrih olunmuştu.

4 Mayıs 1909 tarihinde imzalanan İstanbul mukavelesiyle Bulgaristan'da bulunan vakıf emlakın muhafazasına dikkat ve itina olunacağı, mecburiyet olmadıkça ve kanunlara uygun olmadıkça hiçbir dinî ve hayrî binânın yıkılmıyacağı, vakıf binalardan birinin istimlakı icab ettiği takdirde aynı kıymete haiz bir arsa göstermedikçe buna teşebbüs edilmeyecektir denilmektedir. Ancak günümüzde bırakın vakıf eserleri, soydaşlarımızın adlarını dahi değiştirmişlerdir. Bu tesbit ettiğimiz vakıf köy adlarının da bugün tamamı değiştirilmiştir.

Durum sâdece Bulgaristan'da değil aynı şekilde Yunanistan'da bu şekilde. Yunanistan'da da birçok köy adlarının Türkçe olduğunu tesbit ediyoruz. Ve yine Yunanistan'a ait tahrir ve evkaf defterlerinde yüzlerce vakıf eserin bulunduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Benim arzum bu defterlerin bir an önce yayınlanmasıdır. Gerçekten bu eserler yayınlandığı takdirde dünya kamuoyunun tepkisi daha başka olacaktır. Hepinizi saygıyla selamlarım.